

Aleksy Szymkiewicz

**WOJNA O PRAWDĘ.
METODY OTWARTEJ WERYFIKACJI, FACT-CHECKING
I ESTETYKA FORENSYCZNA – CASE STUDY
ŚLEDZTW MATERIAŁÓW DEZINFORMUJĄCYCH
W WOJNIE UKRAIŃSKO-ROSYJSKIEJ**

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono nowoczesne metody walki z dezinformacją oraz weryfikacji fałszywych informacji – fact-checking, OSINT oraz estetykę forensyczną – na podstawie analizy wybranych przykładów ze śledztw przeprowadzonych przez Stowarzyszenie Demagog. W pierwszej części tekstu lapidarnie zreferowano przyczyny wzrostu znaczenia i natężenia problemu dezinformacji, a następnie opisano nowe metody ograniczania jej skali. Druga część publikacji prezentuje analizę przypadków śledztw przeprowadzonych na materiałach o charakterze dezinformującym w kwestiach związanych z wojną rosyjsko-ukraińską.

Słowa kluczowe: dezinformacja, fact-checking, osint, estetyka forensyczna, wojna rosyjsko-ukraińska, nowe media, sieć 2.0

WPROWADZENIE

Dezinformacja to technika znana od dziesiątek lat – historia pojęcia sięga drugiej dekady XX wieku, kiedy to w 1923 r. zostało powołane pierwsze tzw. biuro sabotażu, dezinformacji i specpropagandy (ros. Дезинфорбюро / дезбюро) przez Józefa Unszlichta w ramach OGPU¹. Na przestrzeni lat rosyjskie służby korzystały z tej techniki z mniejszą bądź większą aktywnością, jednak ostatnie dwie dekady intensywnej cyfryzacji, upowszechnienie i wzrost znaczenia nowych mediów przyniosły dezinformacji nowe metody i przestrzenie do dystrybucji. Nowe metody monetyzacji treści, łagodne rygory publikacji platform społecznościowych czy rosnąca popularność komunikatorów internetowych stworzyły środowisko przyjazne dezinformacji, co omawiam w artykule. Kryzysowe sytuacje związane z pandemią koronawirusa, problemami gospodarczymi spowodowanymi lockdownami na całym świecie czy agresją rosyjską na Ukrainę zwiększyły zarówno zainteresowanie informacjami, jak i były czynnikami rozniecającymi chaos społeczny i nadmiar informacji w przestrzeni społecznej, określane mianem „infodemii”. Niemniej jednak wraz z intensyfikacją działań zwiększających ilość fałszywych informacji w cyberprzestrzeni, pojawiły się również metody dążące do ich weryfikacji oraz ograniczenia.

Nowe metody monetyzacji treści, łagodne rygory publikacji platform społecznościowych czy rosnąca popularność komunikatorów internetowych stworzyły środowisko przyjazne dezinformacji

Dezinformacja może być wykorzystywana przez różne podmioty czerpiące z niej korzyści zarówno polityczne, jak i finansowe. Mimo to w niniejszym tekście wachlarz przypadków zostanie ograniczony do treści powiązanych z wojną ukraińsko-rosyjską. Celem artykułu

jest zarówno wprowadzenie, jak i zdefiniowanie nowych technik pozwalających na weryfikację błędnych informacji, a także przedstawienie na poszczególnych przypadkach sposobów, jak metody te mogą zostać wykorzystane i zastosowane w praktyce. W tym celu skorzystano z analizy przypadku (*case study*), dzięki której możliwe

1 J. Darczewska, P. Żochowski. *Środki aktywne. Rosyjski towar eksportowy 2017*. Ośrodek Studiów Wschodnich, 64. https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_64_pl_srodki_aktywne_net.pdf

jest odtworzenie poszczególnych sytuacji w celu uchwycenia ich wewnętrznej logiki. Konstrukcja tekstu została podporządkowana realizacji celu badawczego, jakim jest przybliżenie nowatorskich technik weryfikacji informacji oraz ich demonstracji. Z tego powodu w artykule w pierwszej kolejności przedstawiono źródła rosnącej ekspozycji na informacje dezinformujące (czwartą rewolucję przemysłową), następnie metody służące do ich weryfikacji oraz finalnie przykłady analiz poszczególnych treści wprowadzających w błąd i śledztw odtwarzających faktyczne ciągi zdarzeń.

KONSEKWENCJE TRANSFORMACJI CYFROWEJ

Na przełomie lat sześćdziesiątych oraz siedemdziesiątych, wraz z opracowaniem pierwszego układu scalonego, a później mikroprocesora, doszło do trzeciej rewolucji przemysłowej, która upowszechniła korzystanie z komputerów personalnych oraz superkomputerów do obliczeń. Pęd innowacji, dzięki któremu sektor technologii informacyjnych przybrał na sile, pół wieku później przyniósł media społecznościowe, Internet rzeczy (*Internet of Things*), usług oraz danych [2]. Ze względu na prędkość zmian, ich zasięg oraz wpływ na gospodarkę, transformację tę określa się mianem kolejnej, czwartej rewolucji przemysłowej. Odmieniła ona sposoby społecznego funkcjonowania w środowisku cyfrowym i infosferze, jednocześnie dając nowe narzędzie i przestrzeń dla dezinformacji, radykalnie pogłębiając jej zasięg i możliwości rozprzestrzeniania się. Skali tej zmiany nie należy lekceważyć i bagatelizować.

Cyfryzacja przyspieszyła proces rozpowszechniania i odbierania informacji, umożliwiając użytkownikom i użytkowniczkom tworzenie, wymianę i wpływ na treści za pośrednictwem Internetu. Transformacja ta w zasadniczej mierze dokonała się poprzez zmianę architektury sieci, czyli przejście od standardu Web 1.0 do Web 2. Modyfikacja ta umożliwiła reorientację w tradycyjnym podziale ról na konsumentów i producentów – podział znany z poprzednich modeli uległ zatarciu, zostając zastąpionym przez prosumpcję – zjawisko zaangażowania odbiorców w treści. Web 1.0 zwykło się nazywać Internetem jednostronnym – materiały tworzone były przez wąską grupę osób, która udostępniała je odbiorcom. Jej struktura była scentralizowana i oparta o jednokierunkową wymianę informacji. Web 2.0 dała początek tzw. *user generated content*, czyli treściom tworzonym przez

społeczność Internetu. Równocześnie umożliwiła dzielenie się wytwarzanym materiałem oraz zawieranie znajomości i wzajemne interakcje będące spoiwami dla nowych, cyfrowych wspólnot.

Nowy model internetu dał narodziny forum, które później zostały wchłonięte przez media społecznościowe (choć – w zdecydowanie ograniczonej skali – funkcjonują po dziś dzień) – one zaś zjednoczyły miliony użytkowników, ponownie scentralizowały Internet i skutecznie dokonały próby monetyzacji tego faktu. Nowy model biznesowy platform został oparty o zasoby informacji udostępnianych bezpłatnie (w ramach dostępu do usługi) przez użytkowników i użytkowniczki, a także uwagę poświęcaną treściom im wyświetlanym. Ponieważ administratorzy usług monetyzują czas spędzany na platformie, treści budzące większe zainteresowanie są wyżej oceniane przez algorytm wyżej i wyświetlane jako pierwsze użytkownikom usługi. Więcej czasu spędzonego na platformie, to wyższe zyski właścicieli usług (Facebooka, Twittera, Instagrama etc.). Chęć zysku, wymusza na administratorach wydłużanie czasu spędzanego na platformach, a to z kolei doprowadziło do powstania efektów bańki oraz komory echa – użytkownicy otrzymują określone informacje, z którymi się utożsamiają, zamykając się na dostęp do innych środowisk. Sensacyjne i emocjonalne treści zwiększają zainteresowanie użytkowniczek i użytkowników mediów, co przekłada się na wysoką liczbę polubień i udostępnień. Pozwala to na zarobek ze strony platform, co w konsekwencji stwarza środowisko przyjazne treściom dezinformacyjnym. Nowy układ Internetu ułatwił przepływ informacji, co przełożyło się na ich wzrost, tworząc dogodne warunki dla technik dezinformacji, które ułatwiają jej błyskawiczne i intensywne rozpowszechnianie.

W tym kontekście kluczowe są następujące zmiany, jakie przyniosła czwarta rewolucja: transformacja rynków medialnych (oparta o nowe możliwości monetyzacji), nowe standardy konstruowania treści online oraz wprowadzenie nowej generacji architektury Internetu, czyli Web 2.0, która zmieniła rolę użytkowników i użytkowniczek sieci, udostępniając im możliwość tworzenia treści i dzielenia się nimi. Zwrot ten diametralnie odmienił zawartość internetu, dając nowe możliwości i środki dla rozprzestrzeniania się dezinformacji, równocześnie tworząc możliwości weryfikacji fałszywych informacji przez każdego i każdą użytkowniczkę sieci. Otwarte zasoby informacji, serwisy typu wiki i udostępniane dane stały się nowymi, darmowymi źródłami wiedzy, które okazały się pomocne w procesie

analizowania treści w mediach społecznościowych i komunikatorach internetowych. Przyjrzyjmy się zatem w pierwszej kolejności zjawisku dezinformacji, by następnie przejść do sposobów jej demaskowania oraz analizy poszczególnych przypadków weryfikacji fałszywych informacji.

DEZINFORMACJA

W najbardziej ogólnym rozumieniu dezinformacja jest celowym wprowadzeniem odbiorcy w błąd i tym różni się od *fake newsa* (informacji fałszywej/zafałszowanej), której charakterystyka nie wymaga intencyjnego zwodzenia². W sprawozdaniu Grupy ekspertów wysokiego szczebla ds. nieprawdziwych informacji i dezinformacji w internecie znajdziemy następującą konceptualizację pojęcia dezinformacji:

(to) nieprawdziwe, niedokładne lub wprowadzające w błąd informacje, które są opracowane, przedstawiane i rozpowszechniane w celu osiągnięcia zysku lub z zamiarem wyrządzenia szkody publicznej. Dezinformacja może zagrażać demokratycznym procesom i wartościom. Może też dotyczyć różnych sektorów, takich jak ochrona zdrowia, nauka, edukacja czy finanse³.

Dezinformacja niekiedy bywa również rozumiana jako działanie będące częścią propagandy, której celem jest wpływanie na zachowania odbiorców oraz modelowanie postaw społecznych⁴. Istotną różnicą między wspomnianymi zjawiskami jest fakt, iż dezinformacja to działanie nakierowane na wprowadzenie stanu chaosu społecznego oraz podważanie istniejącego porządku⁵. W przypadku dezinformacji rosyjskiej to także element walki informacyjnej, której celem jest pielęgnowanie

2 A. Legucka, *Dezinformacja jako element wojny informacyjnej Federacji Rosyjskiej — założenia i efektywność*, „Sprawy Międzynarodowe”, 2020, 73(4), 159-186. <https://doi.org/10.35757/SM.2020.73.4.06>.

3 Komisja Europejska. *Walka z dezinformacją w internecie*. 12.03.2018. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/pl/IP_18_1746 [dostęp online 10.10.2022].

4 A. Legucka, dz. cyt.

5 Tamże. E. Lucas, P. Pomeranzev, *Winning the information war. Techniques and counter-strategies to Russian propaganda in Central and Eastern Europe. A report by cepa's information warfare project in partnership with the Legatum Institute*. Center for European Policy Analysis, 2016, s. 10.

narracji o Rosji jako ofercie wrogich działań zewnętrznych nacelowanych na destabilizację struktur państwowych i jej bezpieczeństwa.

ORGANIZACJE FACT-CHECKINGOWE

Odpowiedzią na postępujący „nieład informacyjny” jest ruch fact-checkingowy. Wytwarza on dyscyplinę weryfikacji treści w infosferze, głównie internetowej⁶. W najszerszej definicji fact-checking jest weryfikacją faktów – danych, liczb, prawdziwości twierdzeń funkcjonujących w opinii publicznej. Nieodłącznym elementem analiz fact-checkingowych jest szczegółowe udokumentowanie procesu weryfikacji konkretnej treści w taki sposób, aby każdy użytkownik i użytkowniczka sieci mogli odtworzyć poszczególne kroki i samodzielnie zweryfikować informacje w oparciu o darmowe zasoby znajdujące się w publicznej i otwartej domenie⁷. Przed cyfryzacją gazet i mediów tradycyjnych, fact-checking i standard podwójnej weryfikacji stanowił część działań podejmowanych w redakcjach. Wraz z pogonią za sensacją i intensyfikacją emocjonalności przekazu, fact-checking przeniósł się do osobnej sfery i zaczął funkcjonować oddzielnie. Dziś coraz częściej organizacje fact-checkingowe to osobne podmioty lub organizacje pozarządowe. Jednym z głównych celów organizacji fact-checkingowych jest również poprawa jakości debaty publicznej na skutek rozpowszechniania sprawdzonych i zweryfikowanych informacji.

OSINT

Rosnąca rola wyszukiwarek, agregatów informacji, danych w otwartych zasobach oraz ruchów weryfikujących informacje w zasobach publicznych spopularyzowała technikę określaną mianem OSINT-u (*Open Source Intelligence*), znaną ze

6 Jest tak z dwóch względów. Przede wszystkim problem dezinformacji przybrał największą skalę właśnie w internecie. Po drugie cyberprzestrzeń pozwala na łatwą i darmową archiwizację treści, dzięki czemu proces weryfikacji można samodzielnie odtworzyć. Więcej na ten temat: Ireton Ch. Posetti J. (red.). *Journalism, Fake News & Disinformation: Handbook for Journalism Education and Training*. UNESCO, Paris 2018, s. 128, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000265552>.

7 Brandtzaeg, P. B., Følstad, A. Chaparro Domínguez, M. A. 2018. *How journalists and social media users perceive online fact-checking and verification services*, „Journalism Practice”, 12(9), 1109– 1129. doi:10.1080/17512786.2017.1363657.

służb państwowych pod określeniem „biały wywiad”. W ogólnym rozumieniu *Open Source Intelligence* jest procesem zbierania informacji w czasie rzeczywistym (choć nie jest to konieczne) pochodzących z otwartych i publicznych źródeł. Do zasobów tych mogą zaliczać się: informacje pochodzące z mediów społecznościowych, ogólnie dostępne rejestry, biuletyny, informatory, analizy, raporty i publikacje online, metadane nadpisane w plikach oraz strony www. W amerykańskiej ustawie o zezwoleniu na obronę narodową na rok 2006 biały wywiad jest określany jako:

śledztwo przeprowadzane w oparciu o publicznie dostępne informacje, które są gromadzone, eksploatowane i rozpowszechniane w odpowiednim czasie do odpowiednich odbiorców w celu spełniania określonego wymogu dotyczącego danych wywiadowczych⁸.

Podczas prób przeprowadzania śledztw przy użyciu danych w dostępie otwartym pierwszym etapem jest ich zebranie, następnie przetwarzanie i procesowanie, a finalnie odczytanie korelacji między poszczególnymi informacjami oraz sytuowanie ich w kontekście w celu (re)konstrukcji faktów i łańcuchów zdarzeń⁹. Ostatni z procesów wymaga szczególnej estetyki określanej mianem „forensycznej”.

ESTETYKA FORENSYCZNA

W śledztwach o charakterze OSINT-owym należy udokumentować proces weryfikacji informacji oraz sposoby dojścia do konkretnych wniosków. Aby śledztwa te były wiarygodne, analitycy wykorzystują w swojej pracy estetykę o charakterze forensycznym. W ogólnym znaczeniu to sposób prezentowania dowodów, danych oraz świadectw. Jej celem jest (re)konstrukcja zdarzenia, ciągu zdarzeń lub sytuacji na podstawie rozproszonych danych, plików multimedialnych lub nieciągłych

8 Tłumaczenie własne. Oryginalny cytat z US House of Representatives, National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2006: conference re-port to accompany H. R. 1815 Waszyngton 2006, (sekcja 932): „any intelligence produced from publicly available information that is collected, exploited, and disseminated in a timely manner to an appropriate audience for the purpose of addressing a specific intelligence requirement”.

9 Niekiedy rozróżnia się jeszcze inne etapy tego procesu. Czytaj więcej: Hwang, Y.W. Lee, I.Y. Kim, H. Lee, H. Kim, D. *Current Status and Security Trend of OSINT*, Wireless Communications and Mobile Computing, 2022. <https://doi.org/10.1155/2022/1290129>

narracji. Innymi słowy, to sposób prowadzenia badań i kolekcjonowania dowodów, dzięki którym odtworzenie poszczególnego wydarzenia staje się możliwe. Na istotny fakt zwraca uwagę Ralph Rugoff w publikacji *Scene of the Crime*, opisując

W śledztwach o charakterze OSINT-owym należy udokumentować proces weryfikacji informacji oraz sposoby dojścia do konkretnych wniosków. Aby śledztwa te były wiarygodne, analitycy wykorzystują w swojej pracy estetykę o charakterze forensycznym.

estetykę forensyczną jako „zaangażowanie odbiorcy w proces mentalnej rekonstrukcji”¹⁰. Jej celem jest pobudzenie wrażliwości analitycznej. Włączenie poszczególnych obiektów i dowodów w łańcuchy procesów, identyfikowanie ich ze śladowych informacji i umieszczenie w odpowiednim kontekście naświetla relacje pomiędzy poszcze-

gólnymi zdarzeniami i obiektami. Rozwinięcie praktyki i teorii estetyki forensycznej to zasługa głównie Eyal Weizmana, założyciela Forensic Architecture, zespołu badawczego zorganizowanego wokół identyfikowania przemocy i odtwarzania łańcuchów wydarzeń na podstawie rozproszonych informacji¹¹. Analitycy Forensic Architecture wykorzystują informacje rejestrowane przez media w celu konstruowania historii i agregowania świadectw zapisanych w urzędzeniach. W swojej praktyce korzystają niekiedy również z relacji świadków naocznych, włączając je w proces rekonstrukcji. W tym znaczeniu estetyka wychodzi poza swoje uprzednie rozumienie, zostając włączona w praktyki artystyczne, badawcze, medialne, krytyczne czy polityczne. Dzięki takim działaniom nabiera ona istoty poznawczej (epistemicznej), zwracając uwagę na nowe znaczenia odkrywane w procesie (re)konstrukcji faktów.

Po wprowadzeniu kluczowych pojęć oraz technik weryfikacji informacji i sposobów relacjonowania śledztw możemy przejść do drugiej części tekstu. Zostaną w niej zaprezentowane przykłady wykorzystania przedstawionych narzędzi na wybranych kazusach śledztw w sprawie dezinformacji wokół sytuacji w Ukrainie. Omówione zostaną przykłady trzech śledztw opublikowanych na portalu

10 R. Rugoff (red.), Vidler A. i Wollen P. *Scene of the Crime*. Cambridge: MIT Press 1997, s. 17.

11 M. Fuller, Weizman E., *Investigative Aesthetics: Conflicts and Commons in the Politics of Truth*, Verso 2021.

Stowarzyszenia Demagog. Będą to kolejno artykuły: *Czy to pociąg stojący na stacji we Lwowie? Fake news!, To nie jest nagranie z protestów antywojennych* oraz *Nagranie przedstawia ukraińskich żołnierzy? Nie, to kadyrowcy*. Przyjrzymy się zatem, w jaki sposób można wykorzystać otwarte zasoby internetu oraz zaprezentować dowody i relacje z przeprowadzonych śledztw.

ŚLEDZTWO WS. MAROKAŃCZYKA Z NOŻEM W POCIĄGU

Pierwsze omawiane śledztwo dotyczy nagrania przedstawiającego mężczyznę wymachującego nożem w drzwiach pociągu. Zostało ono zaprezentowane w artykule pt. *Czy to pociąg stojący na stacji we Lwowie? Fake news!* opublikowanym 03.03.2022 roku¹². Według informacji w poście zamieszczonym 27 lutego 2022 roku na Facebooku przez użytkownika Mike Kruk, załączony przez niego materiał wideo przedstawia muzułmanina, który blokuje wejście do pociągu na lwowskiej stacji, żeby wpuścić „swoich”¹³. Treść i język opisu sugeruje, że uchodźcy wojenni na granicy polsko-ukraińskiej to w większości osoby o ciemnym kolorze skóry, którzy jedynie podają się za studentów. Oryginalna treść wpisu wyglądała następująco: „Muzułmanin blokuje wejście z nożem tylko dla swoich ... lokalizacja LWÓW. Takich uchodźców aktualnie przyjmują na przejściach granicznych PL z Ukrainą... ponoć są to oficjalnie studenci medycyny itd... wtf”. W ciągu następnych dni materiał udostępniono kilka tysięcy razy, natomiast pod postem rozgorzała dyskusja. Poruszała ona głównie kwestie przyjmowania do Polski osób z granicy wschodniej. Przy wykorzystaniu metod białego wywiadu, analitykom i analityczkom ze Stowarzyszenia Demagog udało się ustalić miejsce nagrania wideo oraz intencje osoby widocznej na nim z nożem w ręku. Przyjrzymy się wobec tego poszczególnym elementom dochodzenia. W śledztwie skorzystano z geolokalizacji, analizy materiału wideo oraz monitoringu i analizy treści mediów społecznościowych. Informację sprawdzono w trzech źródłach, a proces szczegółowo opisano.

12 Stowarzyszenie Demagog, *Czy to pociąg stojący na stacji we Lwowie? Fake news!*, https://demagog.org.pl/fake_news/czy-to-pociag-stojacy-na-stacji-we-lwowie-fake-news/ [dostęp 10.10.2022].

13 Zarchiwizowany materiał dostępny pod hiperłączem: <http://archive.today/p6gj1>.

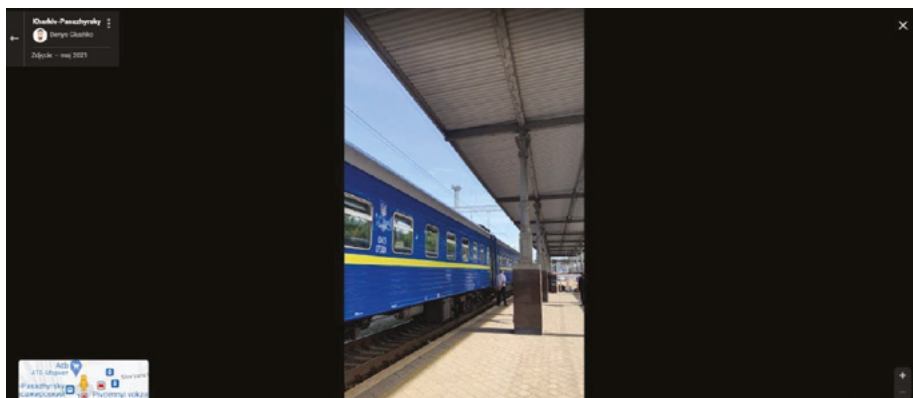

Na zamieszczonym w mediach społecznościowych materiale widać pociąg, osoby oraz charakterystyczne filary. W narzędziu Mapy Google można zlokalizować dworzec we Lwowie, na którym według autora postu miało mieć miejsce zdarzenie oraz sprawdzić, jakiego rodzaju filary znajdują się na peronach tego dworca (Obraz nr 1).

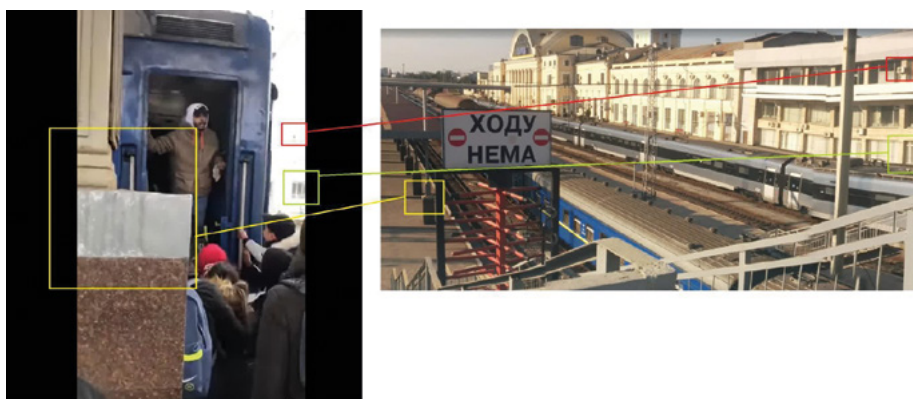

Obraz nr 1 (źródło: Stowarzyszenie Demagog)

Filary na udostępnionym materiale mają specyficzne podpory, których brakuje filarom znajdującym się na lwowskim dworcu. Tego typu podpory znajdują się natomiast na dworcu w Charkowie, co również można sprawdzić w narzędziu Mapy Google. W artykule na dowód tego faktu znajdziemy kolejne zdjęcie (Obraz nr 2) oraz zdjęcie dworca kolejowego w Charkowie z oddali (Obraz nr 3).

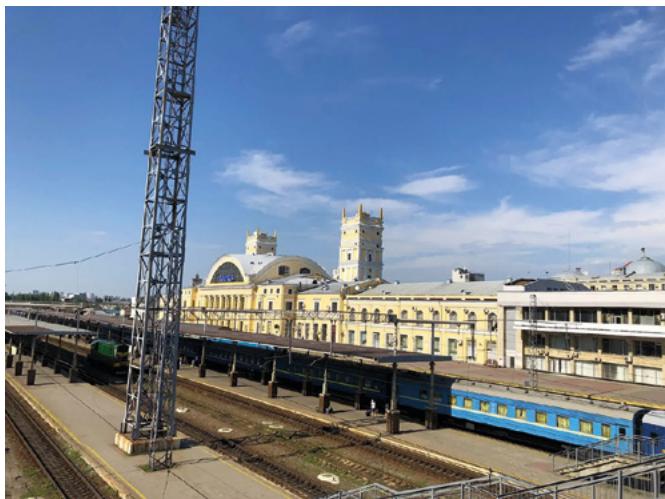

Obraz nr 2 (źródło: Stowarzyszenie Demagog)

Obrazy nr 3 i 4 (źródło: Stowarzyszenie Demagog)

Kolejnym elementem, po którym można rozpoznać miejsce, jest jasny budynek w tle nagrania. W artykule dokumentującym śledztwo znajdziemy jego zestawienie z budynkiem dworca w Charkowie oraz adnotację „otrzymujemy potwierdzenie nagrania wideo”.

Obraz nr 5 (źródło: Stowarzyszenie Demagog)

W celu zobrazowania podobieństwa znajdziemy w tekście jeszcze jedno zdjęcie przedstawiające wspomniany dworzec z perspektywy lotu ptaka (Obraz nr 5). W artykule znalazła się również informacja o tym, że Lwów od przejścia granicznego w Medyce-Szeginie dzieli około 82 km, zaś z tego samego przejścia do Charkowa trasa wynosi 1055 km, co z pewnością również mogło wpłynąć na ocenę.

Ścieżka odtwarzania miejsca wydarzenia na podstawie geolokalizacji to jedna z możliwości. Analitycy portalu Demagog zweryfikowali tę informację korzystając również z materiałów dostępnych na platformie Tweeter. Z artykułu dowiadujemy się, że 26 lutego 2022 r. na serwisie Tweeter konto @SessThePRBLM opublikowało również ten sam materiał wideo z informacją wskazującą, że sytuacja ta miała miejsce w pociągu jadącym z Charkowa do Kijowa.

Stowarzyszenie Demagog ustaliło, że mężczyzna stojący w drzwiach miał mówić: „Wszyscy wejdą do pociągu! Dziewczyny pierwsze! Cierpliwości, ty też wejdiesz (zwracając się do mężczyzny w czapce – przyp. Demagog). Wchodźcie, po prostu wchodźcie!”. Choć w artykule nie zostało podane źródło tłumaczenia, prawdopodobnie translacja mogłaby odbyć się w przy użyciu usługi Google Translate, która znajduje się w otwartym dostępie i nie wymaga opłaty.

28 lutego pojawiło się kolejne nagranie, które zostało zarejestrowane przez mężczyznę widocznego w tłumie na pierwszym materiale. Według jego relacji

działania mężczyzny stojącego w drzwiach były motywowane zasłyszana przez niego historią. Plotka miała głosić, że niektóre z Marokanek nie zostały wpuszczone do pociągu. W zamieszczonym filmie mężczyzna z nożem tłumaczy, że jego celem było jedynie odstraszenie ludzi (a nie intencja skrzywdzenia kogokolwiek), które miało umożliwić kobietom wejście do środka. Pod tym materiałem znajduje się również adnotacja wyjaśniająca, że to jedynie punkt widzenia wypowiadającej się osoby, sytuacja przedstawiona jest w sposób chaotyczny, a na podstawie kilkunastosekundowego nagrania trudno wnioskować, co dokładnie tam miało miejsce.

Post został oznaczony jako *fake news* ze względu na podanie błędnej lokalizacji. Artykuł został opatrzony również informacją o tym, że ukraińsko-polską granicę mogą przekraczać również osoby niebędące obywatelami Ukrainy, a jedynie studiujące w tym kraju.

ARTYKUŁ WERYFIKUJĄCY NAGRANIA Z PROTESTÓW ANTYWOJENNYCH W MOSKWIE

Kolejnym śledztwem osintowym jest weryfikacja materiałów wideo, które rzekomo miały przedstawiać manifestację antywojenną w Moskwie. Analiza zespołu Stowarzyszenia Demagog, dostępna w tekście *To nie jest nagranie z protestów antywojennych* opublikowanym 03.03.2022 r., wykazuje jednak, że filmik zarejestrowano w innym miejscu, czasie i podczas innej demonstracji¹⁴. Według dowodów przedstawionych w artykule „To nie jest nagranie z protestów antywojennych” materiał ten przedstawia nagranie podczas akcji poparcia dla Aleksieja Nawalnego¹⁵. Podczas śledztwa Stowarzyszenie Demagog skorzystało z monitoringu mediów oraz analizy i porównania materiałów wideo, weryfikacji warunków pogodowych i zachowania uczestników.

Pierwszym etapem dochodzenia było ustalenie, że opublikowany materiał po raz pierwszy pojawił się na TikToku, gdzie został zamieszczony 25 lutego 2022 roku. Po poddaniu analizie materiału wideo ustalono, że na nagraniu nie widać ukraińskich flag oraz nie widać antywojennych haseł na transparentach, mimo że

14 Stowarzyszenie Demagog, *To nie jest nagranie z protestów antywojennych*, https://demagog.org.pl/fake_news/to-nie-jest-nagranie-z-protestow-antywojennych/ [dostęp 10.10.2022].

15 Niestety oryginalny post z Facebooka nie został poddany archiwizacji przed jego usunięciem.

na innych nagraniach (w artykule powołano się na materiały z Euronews oraz AP-News.com) były one widoczne. Co więcej, na filmie załączonym w przedmiotowym poście słychać nawoływania o wolność, zaś podczas manifestacji antywojennych zarejestrowanych przez BBC słychać było okrzyki „Ukraina” oraz przekazy antywojenne. W analizie zwrócono również uwagę na pejzaż i panoramę otoczenia. W artykule zauważono, że na nagraniu widać wiele śniegu, podczas gdy na pozostałych materiałach z protestów antywojennych w Moskwie nie odnotowano śniegu. Ostatnią, choć nie mniej istotną uwagę, jest fakt, iż Plac Czerwony w Moskwie wygląda inaczej niż na nagraniu.

Oprócz przeanalizowania filmu, jego treści, weryfikacji warunków pogodowych, zachowania bohaterów i zestawienia materiału z innymi z tego okresu (które również miały przedstawiać protesty antywojenne na terytorium Federacji Rosyjskiej), zespół analityków Stowarzyszenia Demagog ustalił dokładne miejsce i czas nagrania materiału opatrzonego fałszywym komentarzem. Analitycy i analityczki zespołu Demagog zauważyli, że w nagraniu widać charakterystyczną postać z czerwonym irokezem – stała się ona punktem odniesienia w śledztwie. Ten sam mężczyzna jest również widoczny w tej samej fryzurze, plecaku i płaczu na innym nagraniu 23 stycznia 2021 roku¹⁶. W tym celu porównali inne nagrania z wieców poparcia dla Aleksieja Nawalnego w Moskwie nagrywane tego samego dnia.

Informacje pojawiające się w mediach potwierdzają, że 23 stycznia 2021 r. w Petersburgu odbywały się protesty Aleksieja Nawalnego (oraz innych 128 rosyjskich miastach). Na dowód tego w artykule pojawia się pięć innych hiperłączy linkujących do innych materiałów przedstawiających przebieg demonstracji. Na dowód w artykule znajdują się klatki z poszczególnych materiałów wideo przedstawiające zaznaczoną postać z charakterystycznym, czerwonym irokezem i brązowym płaszczem. Na wybranych fotografiach osoba posiadająca irokeza została obrysowana czerwoną elipsą w taki sposób, aby była wyraźnie widoczna dla odbiorców. Drugie nagranie przedstawia protesty okazujące wsparcie dla Aleksieja Nawalnego w Petersburgu (Obraz nr 6). Zgodnie z opisem materiał miał zostać nagrany na Placu Marsowym. Postać ta widoczna jest na kolejnym materiale opublikowanym tego samego dnia i również pochodzącym z protestów. Kolejne klatki

16 Zarchiwizowane nagranie dostępne pod hiperłączem: <https://web.archive.org/web/20221017181407/https://www.facebook.com/wojskospecjalne/videos/336398191837841/>.

z innych filmów zamieszczonych na serwisie YouTube prezentowane są w artykule jako dowody na potwierdzenie tej wersji wydarzeń (Obraz nr 7 i 8).

Obraz nr 6 (źródło: Stowarzyszenie Demagog)

Obraz nr 7 (źródło: Stowarzyszenie Demagog)

Obraz nr 8 (źródło: Stowarzyszenie Demagog)

Po zaprezentowaniu klitek z filmów nagranych z różnych perspektyw podczas wiecej poparcia dla Nawalnego i zamieszczonych w serwisie YouTube w artykule znajduje się stanowisko Stowarzyszenia Demagog. Według niego wideo nie przedstawia nagrania z demonstracji antywojennych, mimo że takowe odbywają się w Rosji.

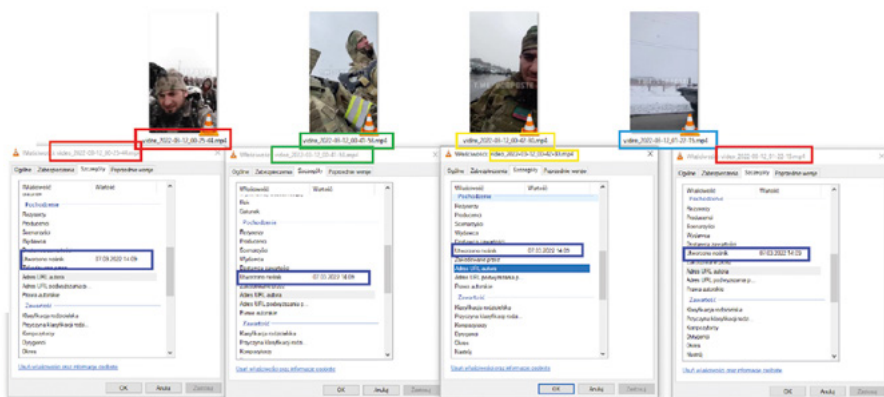
PRZYPADEK (NIE)UKRAIŃSKICH ŻOŁNIERZY

Ostatnim przykładem internetowego śledztwa w otwartych zasobach, które zostało udokumentowane w sposób szczegółowy i pozwalający na odtworzenie samodzielnie całego procesu, jest śledztwo, które zostało opublikowane w tekście Stowarzyszenia Demagog pt. *Nagranie przedstawia ukraińskich żołnierzy? Nie, to kadyrowcy*¹⁷. Dochodzenie dotyczyło prawdziwości nagrania zamieszczonego na Facebooku oraz jego opisu. Według informacji zamieszczonych na platformie Mety materiał miał przedstawiać przemarsz ukraińskich żołnierzy lub osób, które dołączyły do sił zbrojnych przeciwstawiających się agresji rosyjskiej w Ukrainie. W śledztwie wykorzystano analizę metadanych oraz analizę materiałów pochodzących z komunikatorów internetowych mediów społecznościowych.

17 Stowarzyszenie Demagog, *Nagranie przedstawia ukraińskich żołnierzy? Nie, to kadyrowcy*. (dostęp online 10.10.2022 r.) https://demagog.org.pl/fake_news/nagranie-przedstawia-ukraińskich-żołnierzy-nie-to-kadyrowcy/.

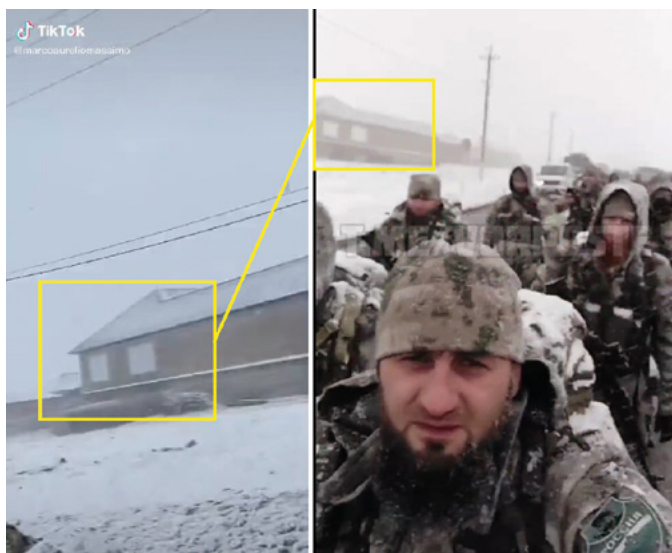
Według opublikowanej w tekście relacji pierwszym działaniem było wsteczne wyszukiwanie obrazem poszczególnych klatek z filmu. W wyniku tych czynności ustalono, że informacje o przemarszu wojsk wraz z plikami wideo pojawiły się pierwszy raz w cyberprzestrzeni na wielokrotnie wykorzystywanym w dezinformacji komunikatorze Telegram¹⁸.

W wiadomości opublikowanej na tej platformie żołnierze zostali opisani jako Czeczeni, nie zaś jako ochotnicy z różnych krajów. Według informacji z tekstu nagranie na Facebooku oraz Telegramie wiąże przedstawione w tle otoczenie – głównie budynek. Jeden z nich, najbardziej charakterystyczny, przedstawiono w relacji ze śledztwa na wyjętych z filmów klatkach w celu porównania obu materiałów. Kolejnym krokiem przedstawionym w tekście podczas analizy zebranych danych było zestawienie metadanych materiałów wideo. Daty utworzenia materiałów są jednakowe – to 07.03.2022 roku. Zbieżne są również godziny zarejestrowania nagrań – we wszystkich przypadkach to godzina 14.00 z minutami. Jako dowód załączono oznaczone zrzuty z ekranu poddanych weryfikacji plików (Obraz nr 9). Na nagraniach znajdują się również te same budynki, co także przedstawiono na fotografiach (Obraz nr 10). Podobnie jak w przypadku poprzednich śledztw każdy z elementów graficznych opatrzony został kolorowym oznaczeniem ułatwiającym powiązanie kluczowych dla śledztwa informacji.

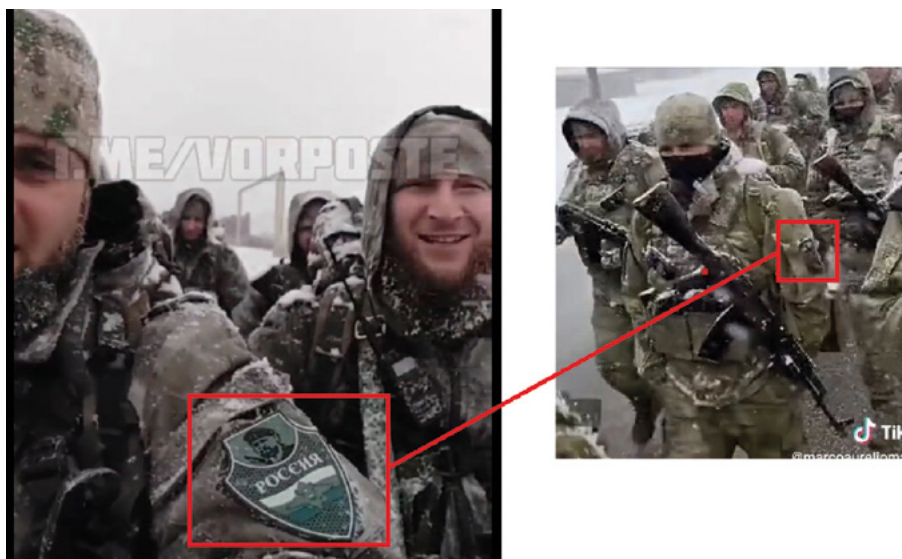
Obraz nr 9 (źródło: Stowarzyszenie Demagog)

18 Zarchiwizowany materiał dostępny pod hiperłączem: <https://t.me/vorposte/15404>.

Obraz nr 10 (źródło: Stowarzyszenie Demagog)

Jako następny etap przedstawiono przegląd umundurowania żołnierzy. Na ramionach maszerujących postaci zidentyfikowano oznaczenie z napisem „РОССИЯ” (“ROSJA”), poniżej zaś zauważono rosyjskiego dwugłowego orła na tle flagi Federacji Rosyjskiej o nienasyconych barwach. Również to udokumentowano zrzutem ekranu (Obraz nr 11).

Obraz nr 11 (źródło: Stowarzyszenie Demagog)

Na pozostałych mundurach zauważono również flagę czecheńską z zielenią, bielą, czerwienią oraz złotym akcentem u lewego boku, co także zostało opatrzone plikiem graficznym (Obraz nr 12). Tym razem obiekt (flaga) nie została oznaczona przez analityków i analityczki.

Obraz nr 12 (źródło: Stowarzyszenie Demagog)

Ostatnim elementem, który poddano badaniu, było wyposażenie wojskowe widoczne na nagraniu. Na wideo widoczny jest transporter BTR 82A (Obraz nr 13) o numerze bocznym P076, który produkowany jest przez Federację Rosyjską.

Obraz nr 13 (źródło: Stowarzyszenie Demagog)

Na pojeździe zauważono także flagę, która wypełniona jest zielonym tłem i przedstawia wizerunek Achmata Kadyrowa, który jest ojcem czeczeńskiego przywódcy Ramzana. Na dowód tego przedstawiono plik graficzny, którego kontury oraz wypełnienie są zbieżne z elementem znajdującym się na pojeździe (Obraz nr 14) - kształty są niewyraźne, jednak możliwe do identyfikacji.

Obraz nr 14 (źródło: Stowarzyszenie Demagog)

Zdaniem Stowarzyszenia Demagog wymienione wyżej czynniki świadczą o tym, że widoczny na nagraniach transporter (o numerze P076) należy do czeczeńskich wojsk zorganizowanych pod dowództwem Ramzana Kadyrowa i Federacji Rosyjskiej z czeczeńskiej formacji bojowej SOBR „Achmat” (Специальный отряд быстрого реагирования „Ахмат” – Specjalny Oddział Szybkiego Reagowania „Achmat”) zaś na dowód tego faktu w tekście zamieszczono hiperłącze do artykułu „The Times”¹⁹.

Na podstawie odtworzonej powyżej ścieżki śledztwa zespołowi Stowarzyszenia Demagog udało się ustalić, że nagrania przedstawiają czeczeńskich żołnierzy, nie zaś ochotników, którzy zdecydowali się walczyć po stronie ukraińskiej. Na dowód tej tezy w artykule udokumentowano wszystkie etapy śledztwa i informacje niezbędne do jego odtworzenia.

¹⁹ Artykuł dostępny pod hiperłączem: <https://www.thetimes.co.uk/article/chechen-warlord-promises-shock-troops-for-invasion-zjn518cjh>

PODSUMOWANIE

Zagrożenie dezinformacją rośnie szczególnie w czasach kryzysowych, które wzbudzają niepokój i chaos społeczny, a jednocześnie zainteresowanie informacjami. Rewolucja cyfrowa oraz media społecznościowe utworzyły nowe sposoby rozprzestrzeniania się fałszywych informacji. W związku z tym ich obecność w sieci pogłębiła się i stała czynnikiem destabilizującym porządek społeczny czy zaufanie do instytucji i państwa. Równocześnie dane udostępniane w mediach, nowe media oraz narzędzia internetowe doprowadziły do rozwoju fact-checkingu, OSINT-u czy estetyki forensycznej, które stały się skuteczną bronią w walce z dezinformacją. Dzięki analizie poszczególnych śledztw Stowarzyszenia Demagog w poniższym artykule udało się odtworzyć logikę przeprowadzania dochodzenia i weryfikacji materiałów pochodzących z sieci. W artykułach Stowarzyszenia Demagog prezentowane są dowody będące świadectwami, dzięki którym możliwe jest zarówno odtworzenie sytuacji, jakie w rzeczywistości miały miejsce, jak i sa-

Szczegółowa analiza materiałów graficznych, odczytywanie metadanych, porównywanie informacji w kilku źródłach czy geolokalizacja to techniki pozwalające na lustrowanie materiałów udostępnianych w mediach społecznościowych.

modzielna analiza materiałów pozwalająca na weryfikację autentyczności i prawdziwości informacji w internecie. Szczegółowa analiza materiałów graficznych, odczytywanie metadanych, porównywanie informacji w kilku źródłach czy geolokalizacja to techniki pozwalające na lustrowanie materiałów udostępnianych w mediach społecznościowych.

Mimo że działania te są stosunkowo czasochłonne oraz popularne jedynie w wąskich społecznościach przeprowadzających śledztwa online, stanowią nowy oręż walki z dezinformacją i fałszywymi informacjami w sieci, jak się okazuje – niezwykle skuteczny.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Brandtzaeg P. B., Følstad A., Chaparro Domínguez M. A., *How journalists and social media users perceive online fact-checking and verification services*, "Journalism Practice" 12(9) 2018, 1109-1129. doi:10.1080/17512786.2017.1363657.
- [2] Darczewska, J., Żochowski P., *Srodki aktywne. Rosyjski towar eksportowy*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 2017, s. 64, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_64_pl_srodki_aktywne_net.pdf.
- [3] Fuller M, Weizman E., *Investigative Aesthetics: Conflicts and Commons in the Politics of Truth*, Verso 2021.
- [4] Ireton Ch. Posetti J. (red.), *Journalism, Fake News & Disinformation: Handbook for Journalism Education and Training*, UNESCO, Paris 2018, s. 128, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000265552>.
- [5] Komisja Europejska, *Walka z dezinformacją w Internecie*, 12.03.2018. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/pl/IP_18_1746 [dostęp 10.10.2022].
- [6] Legucka. A., *Dezinformacja jako element wojny informacyjnej Federacji Rosyjskiej — założenia i efektywność*, „Sprawy Międzynarodowe”, 73(4) 2020, 159-186. <https://doi.org/10.35757/SM.2020.73.4.06>.
- [7] Lucas, E., P. Pomeranzev, *Winning the information war. Techniques and counter-strategies to Russian propaganda in Central and Eastern Europe. A report by cepa's information warfare project in partnership with the Legatum Institute*, Center for European Policy Analysis, 2016, s. 10.
- [8] Nacher, A., *Web 2.0: między wikinomią a kontrkulturą – przypadek Facebooka*, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis | Studia De Cultura* 2010, 1, 7-19.
- [9] Rugoff, R. (red.), Vidler A. i Wollen P. *Scene of the Crime*, Cambridge: MIT Press. 1997, s. 17.
- [10] Schwab K. *The Fourth Industrial Revolution. What It Means and How to Respond; Foreign Affairs*, 12.12.2015. https://www.foreignaffairs.com/articles/2015-12-12/fourth-industrial-revolution?utmcampaign=reg_conf_email&utm_medium=newsletters&utm_source=fa_registration [dostęp online 10.10.2022].

- [11] Stowarzyszenie Demagog. *Czy to pociąg stojący na stacji we Lwowie? Fake news!*, 2022, https://demagog.org.pl/fake_news/czy-to-pociag-stojacy-na-stacji-we-lwowie-fake-news/ [dostęp 10.10.2022].
- [12] Stowarzyszenie Demagog. *To nie jest nagranie z protestów antywojennych*, 2022, https://demagog.org.pl/fake_news/to-nie-jest-nagranie-z-protestow-antywojennych/, [dostęp 10.10.2022].
- [13] Stowarzyszenie Demagog. *Nagranie przedstawia ukraińskich żołnierzy? Nie, to kadrowcy*, 2022, https://demagog.org.pl/fake_news/nagranie-przedstawia-ukrainskich-zolnierzy-nie-to-kadyrowcy/, [dostęp 10.10.2022].
- [14] US House of Representatives, *National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2006: conference re-port to accompany H.R 1815*, Waszyngton 2006, (sekcja 932).

THE WAR FOR TRUTH. METHODS OF OPEN VERIFICATION, FACT-CHECKING AND FORENSIC AESTHETICS - CASE STUDIES OF INVESTIGATIONS OF DISINFORMATION MATERIALS OF THE UKRAINIAN-RUSSIAN WAR

ENGLISH SUMMARY

The article presents modern methods of combating disinformation and verifying false information - fact-checking, OSINT, and forensic aesthetics - based on an analysis of selected examples from investigations carried out by the Demagog Association. The first part of the text succinctly recounts the reasons for the intensification of the problem of disinformation, and then defines new methods of reducing its scale. The second part of the publication presents an analysis of cases of investigations conducted on disinformation materials on issues related to the Russian-Ukrainian war.

Keywords: disinformation, fact-checking, OSINT, forensic aesthetics, Russian-Ukrainian War, new media, Web 2.0

Aleksy Szymkiewicz

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID 0000-0003-3792-5106

Antropolog, medioznawca i filozof – absolwent Międzyobszarowych Studiów Humanistycznych i Społecznych. Doktorant Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W pracy naukowej zajmuje się aktywnością ruchów fact-checkingowych i konspiracyjnych w odniesieniu do zmian związanych z rewolucją cyfrową i gospodarką opartą na wiedzy. Uczestnik DFR Lab's Digital Sherlocks (2021) i badacz w HAT Center. Ukończył międzynarodowy program CREOLE oraz prowadził badania w ramach grantu OPUS Narodowego Centrum Nauki. Od 2021 roku członek Stowarzyszenia Demagog, w którym obecnie zajmuje się dezinformacją klimatyczną oraz koordynacją projektów edukacyjnych.